

Takács László (szerk.): Szöveg és hagyomány. PPKE BTK Klasszika-Filológia Tanszék, Piliscsaba, 2013, 196 oldal, 1500 Ft.

A tanulmánykötet a X. Magyar Ókortudományi Konferencián (Szöveg és hagyomány, PPKE BTK, Piliscsaba, 2012. május 23–26.) elhangzott doktorandusz-előadásokat tartalmazza. A klasszikus antik hagyományokhoz kapcsolódó írások között irodalmi, történelmi, tudománytörténeti, papirologiai és hagyományozás-történeti témájú munkákat találhatunk, és két írásműben megjelenik az ókori keresztény hagyomány is.

Az irodalmi témájú előadások sorát *Solymosi Benedek* tanulmánya nyitja. Az Apollónios Rhodios-féle *Argonautika* negyedik könyvében megjelenő Erős-téma tragédiai ihletettségének kérdését vizsgáló munka műfaj történeti és életrajzi bevezetővel indul. A műfaj történeti kérdések tárgyalása során a szerző Aristotelésnek a tragédiát az eposznál magasabb szintre helyező véleményéből indul ki, ezt követően pedig az eposz és a tragédia megítélését vizsgálja a hellenizmus korában, kitérve arra is, hogy az alexandriai diaszpórában élő Ezékiel az egyiptomi kivonulást is eposzként dolgozta fel, *Exagógé* címmel. A tanulmány központi tézise, miszerint Apollónios Rhodios művének írásakor az eposzi mellett a drámai hagyományból is mérít, tükrözi Solymosi Benedek önálló felfogását, amely feltételezi a tragédiák hatását Apollóniosnál, és ezzel új narratológiai szempontokat vet fel az eposz értelmezésével kapcsolatban. A bizonyítás során a szerző az *Argonautika* kilenc soros (IV. 445–451) szakaszát veszi vizsgálat alá, amely Médeia testvérének, Absyrtosnak a meggyilkolását beszéli el. A motívumokból és a szerkezeti jegyekből kirajzolódó üzenet a szerző megalapítása szerint Euripidés *Médeiájának* cselekményéből vezethető le. Motívumrendszerében a *daimón* beavatkozására történő elmezavarodottságot és a szerelem (kettős természetű Erős – pajkos gyermek, illetve fenyegető zsarnok) ennek következtében gyűlöletté való átalakulását fedezhetjük fel, amelyet a költő a harmadik elemmel, az elhárító fohással próbál távol tartani magától.

Hamvas Gábor tanulmánya szintén epikus témát dolgoz fel, ám vizsgálatának tárgyát nem az eposz és a tragédia

közötti párhuzamok, hanem az *Ilias Latina* egy részletét, az Achilles pajzsán szereplő, Apollót és a Múzsákat ábrázoló jelenet jelenti. A rövid bevezetőben Hamvas Gábor összefoglalja az *Ilias Latina* szerzőjére, keletkezési idejére, valamint szerkezetére és intertextuális kapcsolataira vonatkozó ismereteket (a Nero uralkodásának második felében írt, a homérosi eposz antológiájának tekinthető mű általánosan elfogadott szerzője Baebius Italicus, aki azokat az eposzrészleteket veszi át, ahol más latin művekre tud hivatkozni). Ezt követően összeveti egymással az *Ilias* 18. könyve és az *Ilias Latina* 839–891. sorát, ismertetve a közöttük levő megfeleléseket és eltéréseket (utóbbiakra vonatkozóan a legszembevetőbb példa, hogy Homérosznál Héphaistos még készíti a pajzsot, Baebiusnál azonban már az *effecta arma*, „kész pajzs” kifejezés szerepel). Solymosi Benedek arra a következtetésre jut, hogy Baebius az eposzban békés világot akart lefesteni, és ezzel magyarázhatóak az *Iliastól* való eltérések. A tanulmány második részében a szerző az uralkodói propaganda szempontjait, Apollo-Nero alakját elemzi. A korábban szövegromlás következményének tekintett *avenis* alakból kiindulva Hamvas Gábor azt feltételezi, hogy a két hangszer (a lant és a síp) említésével Baebius az uralkodói propaganda (a Nero-kultusz) szolgálatában a *princeps* zenei jártasságát kívánta hangsúlyozni, tehát helyesnek tekinthetjük a Marco Scaffai szerkesztette legújabb kritikai kiadásban szereplő alakot.

Gellérfi Gergő tanulmánya, egy eddig kevésbé vizsgált kérdést tárgyalva, a Iuvenalis és Quintilianus művei közötti kapcsolat feltárására vállalkozik. Gellérfi Gergő elsőként Iuvenalis és Quintilianus személyes kapcsolatának lehetőségével foglalkozik, részletesen bemutatva a korábbi és a modern szakirodalom álláspontját, nem megelégedve a magyar nyelvű munkákról sem. Gellérfi Gergő Quintilianus *Institutio oratorijából* indul ki, amelyben a 10. könyv elején azon szatíraszerzők felsorolása szerepel, akiknek a nevét Quintilianus szerint az utókor is meg fogja őrizni, és nem veti el annak lehetőségét, hogy Quintilianus utalhatott Iuvenalisra is. Érvelése szerint ezt az *Institutio oratoria* keletkezési ideje (Kr. u. 91–93) is alátámasztja, hiszen ebben az időszakban Iuvenalis már aktív költő volt. A másik figyelemre méltó

észrevétele, amely szerint Iuvenalis Quintilianust kétszer említi név szerint, azonban nem feltétel nélküli tisztelettel, szintén egy korábbi felvetés cáfolatára szolgálhat, mely szerint a két szerző nem ismerte egymást személyesen. Gellérfi ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy ezeket az utalásokat óvatosan kell kezelnünk, hiszen a többszöri említésből nem következik a személyes kapcsolat. A tanulmány további részében az első szatíra, a Quintilianusnak tulajdonított *Declamationes minores* és az *Institutio oratoria* párhuzamos szöveghelyeinek elemzésén keresztül további érveket vonultat fel annak a feltételezésnek a bizonyítására, hogy Iuvenalis ismerte Quintilianus műveit. Gellérfi Gergő kutatásának a dolgozatban összegzett eredményei tehát valószínűsítik annak a lehetőségét, hogy a két *auctor* ismerte egymást és egymás irodalmi alkotásait.

A történelmi tárgyú írások közül elsőként a római történelemben fontos szerepet betöltő *gens Fabia* önreprezentációjának történelmi vonatkozásait elemző, *Jármí Viktória* által írt tanulmányt említem meg. A Livius és Ovidius művein alapuló elemzés négy fejezetre tagolódik, amelyek a Fabiusok pozitív tetteinek bemutatásától haladnak az egyre negatívabbak felé (a fejezetek a cremerai csatát, a Fabiusok meggondolatlanságát, a Fabiusok jogsértéseit, végül pedig Fabius Maximus közmondásos halogatását vizsgálják). A nemzetiégi hagyomány alakulását a szerző a *concordia*, illetve a *fortitudo* fogalmain keresztül mutatja be: ez a két erény képezi a *gens Fabia* tetteinek mozgatórugóját, egyben pedig alakítja a római történelem menetét. A cremerai csata esetében a *concordia* a patríciusok és plebejusok közötti meg egyezést jelenti, amelynek a Fabiusok az előmozdítói. Magát a csatát azonban elvesztik, mivel az előbbi tulajdonságokhoz csatlakozó meggondolatlanságuk miatt a *concordia* kevésbé érvényesülhet a Fabiusok magatartásában, ám jelentkezik a szenátus és a népgyűlés között összhangot bemutató, vélhetően fiktív történetben, amelyben a *gens Fabia* gallokhoz követségbe küldött tagjai meg egyezés helyett összecsapást provokálnak, azonban a népgyűlés a nemzetség iránti tiszteletből nem ítéli el őket. Maga a *gens Fabia* azonban a cremerai csata után lehanyatlak, ám ahogy Livius megjegyzi, a nemzetség egyetlen fennmara-

dó tagja a válságos időkben majd Róma segítségére lesz. Az Ovidius által Maximusnak nevezett személy Quintus Fabius Maximus Cunctator, aki a gyorsaság és a meggondolatlanság helyett a meghátrálást és megfontoltságot választja, amely által ismét összhangba hozza egymással a nemzetségre jellemző *concordiát*. Jármi Viktória a tanulmány lezárásaként elemzi a közös motívumok jelentőségét, a cremonai csatából levezetve az összes motívumot, illetve összhangba hozza azt a politikai szempontokkal.

Zimonyi Ákos tanulmánya, amely a magyar nyelvű klasszika-filológiai és ókortörténeti szakirodalomban kevésbé hangsúlyos témát dolgoz fel, témaválasztása miatt (*Közösségi rabszolgák* [servi publici] Pannoniában) nagy érdeklődésre tarthat számot. Zimonyi Ákos a hazai, valamint a külföldi szakirodalom álláspontjának ismertetése után bemutatja az Alexander Weiß 2004-es monográfiájában (*Sklave der Stadt*) felállított rendszert, illetve azt a kérdést vizsgálja, hogy a Weiß által nem megvizsgált pannóniai adatok beilleszthetők-e az ő modelljébe. Az egyes *servus publicus*-csoportok bemutatásakor a szerző szintén a Weiß által követett beosztást követi, elsőként a hivatal szerepét, majd a feliratokat, és végül a *servus publicusok* szerepét mutatja be az adott hivatalban. Az állami rabszolgákat tehát Zimonyi Ákos is öt csoportra osztja (a hivatalnokok segédei, kincstárnokok, a *calendarium Septimianum* őrzője, irattárosok), azonban nem mulasztja el hangsúlyozni, hogy e felosztás nem minden tisztviselőre volt igaz Pannoniában. Az egyes kategóriák áttekintése során a szerző minden esetben kiemel egy-egy érdekes részproblémát, az irattárosok esetében például azt, hogy Weiß a pannóniai irattárosok közül csak egyet ismer el *servus publicus*nak, mivel az aquincumi feliratok töredékes volta miatt nem lehet megállapítani, hogy az illető *servus publicus*-e. Zimonyi Ákos végül megállapítja, hogy a hivatalokban dolgozó *servus publicusok* munkaköri feladatai nem tértek el a Weiß által felvázolt rendszertől, azonban felveti annak lehetőségét, hogy közszolgák az irattár öreként is dolgozhattak.

Munding Márta tanulmánya Spitamenés történetén keresztül a lefejezés motívumát vizsgálja Curtius Rufusnál. Spitamenés haláláról kétféle változat maradt fenn a forrásokban: az Arrianos-

nál szereplő (hitelesnek tekintett) verzió, miszerint a masszagéta szövetségesek fejezik le, és küldik el a fejét Alexandrosnak, hogy ezáltal ők megmeneküljenek, valamint a történet Curtius Rufusnál illetve a *Metzi Epitomé*ban szereplő másik verziója, amelyben a lefejezést Spitamenés felesége rendeli el. A szerző a szövegváltozatok összevetése után végül azt a következtetést vonja le, hogy Curtius Rufus forrása Kleitarchos lehetett. A munka második arra a kérdésre keresi a választ, hogy a történet változatai szerepelhetek-e az eredeti forrásban, vagy későbbi betoldások eredményei. A vizsgálódás alapját az egyes változatok között fennálló eltérések, például *fortuna* ábrázolása, illetve a lexikai párhuzamok (például az *acinaces*, „kard” főnév és a *stringo*, „kivon” ige által alkotott szókapcsolat) képezik. Döntő érvként szerepel még a lakoma (*convivium*) leírása is, amely esetében Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* szintén eltéréseket mutat. Ennek kapcsán a szerző felhívja a figyelmet a lakoma másodlagos jelentésére is Curtius Rufusnál (mint a szabadosabb léghő megteremtőjére), valamint arra a jelenségre, hogy a *Metzi Epitomé* írójával szemben Curtius Rufus a *barbara* szó használatával a barbár-sztereotípiát tipikus elemeit alkalmazza, és ez által moralizáló színezetet ad a történetnek. A tanulmány befejező része arra keresi a választ, hogy mi indokolhatta a feleség gyilkosként való szerepeltetését, és ennek kapcsán a férjgyilkosság motívumát vizsgálja Curtius Rufus forrásaiban. Következtetése szerint egyik történet esetében sem beszélhetünk teljes egyezésről, és csupán analógiákról lehet szó. Munding Márta végül a Curtiusnál szereplő történet esetében egyrészt a forrásoktól való eltérésre – amelynek oka a drámaibb tétel –, illetve a forrásként szereplő szöveg sokoldalú hatására helyezi a hangsúlyt.

Téglásy Katalin tanulmánya Valerius Maximus egyik sajátos *exemplum*át elemzi, amellyel kapcsolatban megállapítja, hogy az *auctor* szándéka a köztársaságkori hagyomány egy elemének aktualizálása lehetett. A történet Scipio Aemilianusnak, Karthágó végső legyőzőjének *censorságához* kapcsolódik: azt az epizódot beszéli el, amelynek során a hadvezér megváltoztatta a beiktatáskor elmondandó, előírt imaszöveget. A szerző megállapítja, hogy a történet csupán

császárkori *exemplum* (ennek a legfontosabb bizonyítékaként azt hozza fel, hogy a valóságban szinte elképzelhetetlen volt az imaszöveg spontán megváltoztatása annak érdekében, hogy ne az újabb sikerért, hanem a már meglévő birodalom megtartásáért könyörögjön), azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy a történet alkalmas a római politikai gondolkodás egyes jellemzőinek feltárására is. A *moderatio* (a hatalomban tanúsított mértékletesség) példáját tehát a római történeti hagyomány számára legnagyobbat hadvezér közvetíti, amellyel Valerius Maximus vélhetően az *exemplum* hatását szerette volna még inkább fokozni. Téglásy Katalin azt feltételezi, hogy Scipio Aemilianus imája annak a Sulláig vezető folyamatnak egy állomását tükrözi, amely során a *felicitas populi Romani* (az istenek által a római népnek nyújtott segítség) a hadvezér személyes *felicitas*-ává válik. Scipio *felicitas*át egyrészt a családi tradíciók által meghatározott, a valláshoz való viszonya (és az ebből következő vallásmegújító szerep), valamint a szintén a családi tradíciókból következő isteni védelem személyükön keresztül a *felicitas*t a római nép mellé rendeli. Scipio másként mondott imája által az *exemplum* tehát aktualizálja a köztársaságkori hagyományt, és annak a tudatosítására szolgál, hogy a siker az istenek segítségének eredménye.

Mihálykó Ágnes tanulmánya egy Kr. u. 4–5. századi, korai keresztény levelet mutat be. A kézirat által felvetett talán legfontosabb probléma a keltezés kérdése, hiszen a paleográfia a 3–4. század jellegzetességeit mutatja, azonban a szövegben szereplő *en Arkadón en té polei* kifejezés utalhat a 394-ben megszerzett egyiptomi Arkadia *eparchiára* is, ami az 5. századi keltezést valószínűsíti. A szerző is ezt a feltételezést fogadja fel, a paleográfiai ellenvetések dacára. A levél keresztény tartalmát az *adelphós* és *ekklésia* szavak, valamint bibliai remniscenciák bizonyítják, azonban a papirusz töredékes volta megnehezíti ezek megfelelő értelmezését. A levél szövegének elemzése és fordítása után 12 filológiai jegyzetet találunk. Ezek között talán a legérdekesebb a hetedik, amely az *en Arkadón en té polei* kifejezést elemzi, azzal a céllal, hogy feloldja a paleográfiai jellegzetességek és a keltezés közötti ellentétet. Mihálykó Ágnes felveti, hogy a krétai Arkades vagy Arkadia vá-

rosáról lehet szó, azonban nem foglalhat egyértelműen állást ebben a kérdésben, hiszen ahogy maga is megjegyzi, egy kevés alkalommal említett krétai város neve az egyiptomi papiruszban meglehetősen szokatlan jelenség.

Juhász Erika tanulmánya az anonim, Kr. u. 7. századi bizánci világkrónika *editio princeps*-ét mutatja be a kiadó Matthäus Rader (1561–1631) jezsuita szerzetes személyén és a bajorországi kulturális életben játszott szerepén keresztül, kezdve annak 10. századi bizánci másolatától (*Codex Vaticanus Graecus* 1944), illetve az erről készült 16. századi másolatoktól. A *Codex Monacensis Graecus* 557 jelzetű kézirat alapján készült *editio princeps* kiadója a jezsuita renden belül irodalmi és tudományos tekintélyt élvezett, fő művei között a *Viridarium Sanctorum* (a legfontosabb szentek élete) és *Historia Bavarica* című munkákat említhetjük, legfontosabb művének azonban a *Bavaria sancta et pia*-t tarthatjuk. Emellett színdarabokat írt, valamint kommentáros kiadásban jelentette meg Martialis epigrammáit és Curtius Rufus történeti művét. A bizánci világkrónika előtt Petros Sikeliótést (*Historia manicheorum*) és a konstantinápolyi 8. egyetemes zsinat bilingvis kiadásait, emellett pedig Lépcsős Szent János *Liber ad religionem pastorem* című munkáját jelentette meg. A felsorolt munkákban szereplő előszavakból képet alkothatunk Rader munkamódszeiről, valamint a kor szellemiségéről, tudományos és vallási ellentéteiről is. Rader 1603-ban kezdte meg a kiadás előmunkálatait, amelynek során több eset-

ben konzultált jezsuita tudóstársaival, a munkát végül 1608 júniusában fejezte be. A tanulmány befejező részében Juhász Erika a jezsuita rendi cenzúrának kiadás megjelenéséhez kapcsolódó eseményeit foglalja össze, végül arra a megállapításra jut, hogy a kiadás nem Radler elképzelései szerint valósult meg.

A kötet záró tanulmányában Vámos Hanna Phaedrus középkori szövegahagyományát mutatja be. A csonkán maradt Phaedrus-corpust a humanizmus koráig nem ismerték, helyette egy Romulus nevű szerző mesegyűjteménye volt használatban, amely Phaedrus munkáinak prózai parafrázisából, az elveszett *Aesopus ad Rufum*-ból (melyben Aesopus ajánlja a művet urának, Rufusnak) származik. A Romulus-gyűjtemény az alapja a *recensio Gallicana* és a *recensio vetus* kéziratcsoportoknak; a két *recensio* mellett az Ademar-kódex és a *codex Wissemburgensis* is fontos források, itt azonban az Aesopus- és a Romulus-szöveg keveredik egymással. A tanulmány második részében Vámos Hanna a szövegahagyományról kapcsolatos szakirodalmi álláspontok ismertetése után közli az általa elért új eredményeket. Az egyik példa az *Appendix Perottina* 28. versével kapcsolatos probléma: a szerző felhívja a figyelmet a *lepos* szó *lupus*-szá romlására, és az ahhoz kapcsolódó jelzőcserére, illetve rámutat arra, hogy a szövegromlás nem egyenletesen következett be. A következő példa az 5. mese, amelyben Vámos Hanna a hamis tanúk (*lupus, milvus, accipiter*) számának és összetételének változása alapján különíti el a szöveg-

ahagyomány egyes ágait, végül pedig azt a következtetést vonja le, hogy a *codex Monacensis* a *recensio Gallicana* csoporthoz tartozik. Ugyanakkor felhívja rá a figyelmet, hogy a szakirodalom által is elfogadott álláspont problémákat vet fel, és arra a következtetésre jut, hogy a *Codex Monacensis* alapja a *recensio Gallicana* és a Róka-regény. A példák ismertetését itt lezárva a Vámos Hanna által megfogalmazott végkövetkeztetést idézzük, mely szerint a Romulus-gyűjtemény szövegkritikai vizsgálatának két célja (a helyes Phaedrus-szöveg megállapítása, illetve a szöveg hagyományozódásának középpontba állítása) közül a második módszer, a források összehasonlító leírása teszi lehetővé az első cél megvalósítását.

A X. Magyar Ókortudományi Konferencia doktorandusz-előadásából válogató kötet szerkesztői előszava a kötet rendező elveként a klasszikus antikvitáshoz való kapcsolódást nevezi meg, amely a lehető legszélesebb keretek között valósul meg: a történelmi, irodalmi és filológiai tanulmányok mellett szerepelnek a korai kereszténység életével, a bizánci filológiával és az ókori művek európai recepciójával foglalkozó írások is. A tematikai változatosság a szerkesztő, Takács László szavai szerint is jelzi a hazai ókortudomány keretein belül élő sokszínűséget, amely remélhetőleg hasonlóan színvonalas kiadványokban ölt majd testet a következő években is.

Bobay Orsolya

Takács László: A Vita Persii de commentario Probi Valeri sublata. Elemzés és kommentár. Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete, Piliscsaba, 2011, 222 oldal, 3500 Ft.

Kevesen vállalkoznak arra, hogy egy ókori költőéletrajzot csaknem száznyolcvan oldalon keresztül vizsgáljanak. Takács László e tekintetben merész vállalkozásával két célt tűzött ki maga elé: egyrészt a *Vita Persii*- (és részint *Persius*-) kutatás ez idáig elhanyagolt vagy éppen homályos pontjaira, kérdéseire keresett választ, másrészt pedig *Persius* – az ismert kora császárkori római szatíráköltő – és az ismeretlen életrajzíró világába kívánt betekintést adni. Ennek eredményeként olyan munka született, amely egyszerre nyelv- és irodalomtörténet-központú, nagy hangsúlyt fektet a szövegkritikai elemzésre, ugyanakkor az ezüstkori irodalmi élet viszonyainak a feltárására is. A könyvnek ez a kettőssége, valamint a szerző olvasmányos stílusa biztosítja azt, hogy az olvasó ne botladozzon a kutatás összetettségéből, mélységéből fakadó adat- és információáradatban. A könyv jól strukturált, világos felépítésű. Az *Előszót* előbb *A Vita Persii szövege* címmel az életrajz közlése, majd annak elemzése és kommentálása követi.

A *Vita Persii de commentario Valeri Probi sublata* című fejezetben Takács L. az életrajzot tíz témakör szerint vizsgálja. Ezekre az alfejezetekre általánosan igaz, hogy a szerző alaposan feltárja a *Vita Persii*-kutatás korábbi eredményeit, reflektál azokra, s azon túl, hogy logikusan levezetett érvelés alapján állást foglal egy-egy vitás kérdésben, számos új, meggyőző javaslattal áll elő.

A fejezet a biográfia-műfaj rövid irodalomtörténeti bevezetőjével indul, amelyben helyet kapott a ránk hagyományozódott római költőéletrajzok és a *Vita Persii* viszonyának bemutatása is (*A Vita Persii általános jellemzése*). A kutatók véleménye megegyezik abban, hogy az életrajz felépítésében az irodalmi tradíció hatását tükrözi, jól tagolt – azaz elválik benne a *vita privata* és *vita publica* –, az adatgazdagságából és az információk megbízhatóságából pedig arra következtetnek, hogy a biográfus nem sokkal *Persius* után élt.

Az általános bevezetőt követően a szöveg-hagyomány és a szövegkritika kerül az elemzés középpontjába. *A szöveg-ha-*

gyomány vizsgálatának története címszó alatt a *Vita Persii* szöveg-hagyományának főként 19. és 20. századi kutatástörténetéről olvashatunk. Az alcím bármennyire is száraz témát sejtet, az olvasónak ez esetben nem kell adatokkal túlszűfolt felsorolásra számítnia, ugyanis Takács László inkább a kutatás „problématörténetére” tesz hangsúlyt. A szövegkiadások tanulmányozásával arra világít rá, hogy a legtöbb kiadó olyan humanista vagy késő középkori kéziratokra hagyatkozott, amelyekben a legkorábbi kézirati hagyományhoz képest számos eltérés mutatkozik. A kézirati hagyomány föltárása (*A Vita Persii de commentario Probi Valeri sublata kézirati hagyománya*) azt is bizonyítja, hogy D. M. Robathannak az a máig még nem vitatott felosztása, amelylyel öt csoportba sorolta a *Commentum Cornuti* és az egyéb *Persius*-életrajzot magában foglaló kódexeket, a *Vita Persii* esetében nem érvényesül maradéktalanul; sőt, az egy tradícióba tartozó kódexek „a szöveg-hagyomány vitatott helyein lényegesen különböznek egymástól” (25. o.). Ezzel magyarázható, hogy egy szöveg-csoporton belül a kéziratok között nem lehet családfát felállítani, hiszen azoknak csak a rokonságát, hasonlóságát lehet biztonsággal meghatározni.¹

A *Szövegkritikai problémák* című részben az életrajz szövegállapotáról tájékozódhatunk. A szerző a problémákat a következőképpen csoportosítja:

- a) *bizonytalan szöveg-hagyomány*: Takács László csaknem harminc olyan szöveg-helyet sorol fel, ahol a kéziratok és a későbbi kiadások különbséget mutatnak – ez az életrajz terjedelméhez és a kéziratok kis számához képest jelentős arány.
- b) *a rövidítések feloldásában és a számnevek közlésében mutatkozó eltérő gyakorlat szöveg-változás bizonytalanságából fakadó probléma*
- c) *mondattani pongyolaságok*
- d) *nyilvánvaló ellentmondás a szövegen belül, inkoherencia*
- e) *ellentmondás a költői életművel*
- f) *ellentmondás egyéb forrásokkal*
- g) *a szöveg-hagyományt elutasító, valamennyi szövegkiadó által elfogadott javítások*

A szövegkritikai összefoglaló után két rövidebb alfejezet következik. A *Kiadások* címűben a *Vita Persii* szövegkiadás-tör-

ténetéről, pontosabban annak legfontosabb mozzanatairól olvashatunk. Itt szó esik két olyan kiadásról is, amelyek noha filológiai mértékkel nézve nem szolgáltak új vagy jelentősebb eredménnyel, magyar viszonylatban mégis említésre méltók: Magyarországon a szöveggel *Persius* szatírái kapcsán előbb Német-hy Géza foglalkozott, majd az életrajz több mint ötven évvel később Muraközy Gyula fordításában, Horváth István Károly bevezetőjével jelent meg ismét. *A Kutatástörténet a Vita Persii* kutatásának két fő irányát mutatja be. Az egyik alapjául a *Persius*- és *Suetonius*-szövegkiadások szolgálnak, míg a másikat azok a kritikai tanulmányok alkotják, amelyek a költő életrajzához kapcsolódnak. Talán szerencsésebb lett volna ezt a két részt a szöveg-hagyományt taglaló alfejezet elé beszúrni, mivel így – véleményem szerint – szervesen összetartozó egységet (szöveg-hagyomány vizsgálatának története, kiadástörténet, kutatástörténet) szakít meg az ez előző erősen szöveg-központú tárgyalás.

Az elemzésben helyet kap az életrajz datálásának kérdése is (*Datálás*). Noha ez szorosan kapcsolódik a szerzőség témaköréhez, Takács László itt elsősorban azokat az ismereteket gyűjti össze, amelyek a szöveg keletkezési idejéről a biográfia írójának ismerete nélkül is megállapíthatóak. A szerző hangsúlyozza, hogy a „cím [...] nem azt állítja, amit sokan gondolni véltek, vagyis hogy az életrajz *Valerius Probus*tól származik, hanem hogy *Valerius Probus* *Persius*-kommentárjából (*de commentario ... sublata*) emelték ki.” (34-35. o.) A kulcskérdés az, hogy mikor keletkezhetett az az életrajz, amelyet *Valerius Probus* felhasznál *Persius*-kommentárjához. A válaszhoz maga a biográfia visz közelebb, pontosabban annak adatgazdagsága, a költő családjáról és vagyonáról közölt bennfentes információk. Takács László meggyőző következtetése, amelyet az előbbieket mellett a szöveg korai utóéletére is alapozott, az, hogy a *Vita Persii* legkésőbb Kr. u. 1–2. század fordulóján íródott.

A nyolcadik alfejezet gerincét *A Vita Persii szerzőségének kérdése* adja. A téma jelentőségét és a kutatástörténetben betöltött szerepét jelzi, hogy Takács László tanulmányában a leghosszabb részt ennek az elemzésnek szenteli. A biográfiaszerző személyét illetően a

filológusok két markáns vélemény köré tömörülnek. Az egyik csoport a vizsgált Persius-életrajzot a berytusi M. Valerius Probusnak tulajdonítja, a másik pedig Suetonius *De poetis* című művéből eredezteti. Takács László a Suetonius-szerzőség ellenében megfogalmazott korábbi – szerkezeti és tartalmi szempontokat követő – érveket újakkal egészíti ki: az olvasó a *Vita Persii*-ben nem találkozik a Suetonius-életrajzok egyik jellegzetes vonásával, a tárgyalt személy csattanós mondásainak felidézésével; túl sok a bizonytalanságot kifejező módosítószó, amelyek a biográfus-történetíró költő-, grammatikus- vagy rétor-életrajzaiban elvéve fordulnak csak elő; idegen továbbá az is, hogy „az életrajz hosszan – szinte jogászai alaposággal – tárgyalja a költő örökségének sorsát” (43. o.). Valerius Probus szerzőségét illetően a kutatók az ókori *scholionokból* kiindulva lehetségesnek tartják, hogy két Valerius Probus létezett, a Suetonius-féle *De grammaticis*-ben szereplő Brytius és egy másik Hadrianus-kori. Takács László ugyan nem veti el annak lehetőségét, hogy az utóbbi Probus írt egy kommentárt Persius műveire, ám hangsúlyozza, hogy ebből nem lehet azt a következtetést levonni, hogy ő az eredeti *Vita Persii* alkotója is; valószínűleg csak adoptálta azt. A suetoniusi, majd a probusi szerzőség háttérbe állításával azonban nem zárja le a vizsgálódást; sőt olyan új javaslattal áll elő, amely – úgy tűnik – fordulatot hozhat a kutatástörténetben. Amellett érvel, hogy a biográfia alapszövegét egy – számmunkra ismeretlen – Quintilianus-tanítvány írhatta, ez ugyanis igazolná az életrajz meleg hangját (Quintilianus minden bizonnyal ismerte a szatírásköltőt és az életrajz valamennyi szereplőjét), a jogi érdeklődést és alaposágot, Persius iskolájának, társadalmi kapcsolatainak részletes bemutatását, valamint a Kr. u. 1. századi, quintilianusi hatást tükröző nyelvi sajátosságokat.

A tanulmány utolsó két fejezete a mű forrásaival (*A Vita Persii forrásai*) és a *Commentum Cornuti*-val (*A Vita Persii és az ún. Commentum Cornuti*) foglalkozik. Az utóbbi vizsgálat érdekességét

az adja, hogy sokáig élt az a tévhit, miszerint a szatíra-kommentár Persius barátjának és mesterének, az életrajzban is megnevesített Annaeus Cornutusnak a munkája. Az utóbbi évtized kutatásának eredménye azt mutatja, hogy a kommentár a Karoling-korra datálható és Auxerret-ben készülhetett. Takács László összevetve néhány *scholiont* a biográfiával, ami világossá teszi, „hogy a *Commentum Cornuti* és a *Vita Persii* adatai csak részben feleltethetők meg egymásnak, az előbbi ugyanis bár terjedelmesebb, olykor azonban pontatlan, s ellentmond az életrajz adatainak” (51. o.). A kutató arra a következtetésre jut, hogy a kommentár írója nagy valószínűséggel a *Vita Persii*-in kívül a költő életével foglalkozó más forrásokat is felhasználta.

A tudományos bevezetőt az életrajz részletekbe menő grammatikai vizsgálata követi, ami a *Vita Persii*-kutatásban szintén új terület képvisel (*A Vita Persii nyelvi jellemzői*). Az elemzésnek két fő célja van: egyrészt a biográfus stílusának megismerése, másrészt pedig annak a tételnek az igazolása, hogy a *Vita Persii de commentario Valeri Probi sublata* címen ismert szöveg „egy Quintilianushoz köthető, a Kr. u. 1. században keletkezett *Vita Persii*-nek egy feltételezett ókori kommentár számára készült kibővítése” (55. o.). Takács László, úgy tűnik, sikerrel jár, hiszen többek között a tartalmi szempontok alapján betoldásnak vélt [30], [31], [32] mondatok „idegenségét” a nyelvi vizsgálat is alátámasztja.

A könyv nagy részét a több mint százoldalas kommentár adja. Ebben helyet kaptak azok az információk, megállapítások, amelyekről a korábbi fejezetekben olvashattunk – annyi különbséggel, hogy a szerző specifikusan egy-egy tétel mellé sorolja őket. Ugyanakkor a kommentár igen szimpatikus vonása, hogy a fontos szövegkritikai vagy épp értelmezéshez kapcsolódó kérdések mellett megtalálhatjuk benne a Nero-kori Róma irodalmi életére, s annak viszonyrendszerére vonatkozó magyarázatokat is. A *Vita Persii* ugyanis „egyedülállóan széles körű tájékoztatást nyújt a korabeli irodalmi élet személyes viszonyairól, hiszen nemcsak

arról számol be részletesen, hogy melyik városban és kinél, melyik grammatikusnál tanult Persius, majd Rómába kerülve kinek lett barátjává, hanem arról is, kik voltak azok, akik döntő mód befolyásolták irodalmi ízlését, filozófiai irányultságát”.² Az olvasó a kommentár sorai között izgalmas fejtegetésekre lel: Milyen viszony fűzte Persiust Senecához? Persius valóban jó barátságban volt-e az eposzköltő Lucanusszal, vagy ez csak az irodalomtörténet-írás sémái által született közhely? Mi történt a szatírásköltő ifjúkori zsenyéivel – „avagy mit is tanácsolt Cornutus Persius anyjának”? (147. o.) Mi a közös Midasban és Neróban?

A *Vita Persii* különböző aspektusú (tartalmi, nyelvi, stilisztikai) elemzését az *Összegzés* zárja le. Ezután az *Appendix I. a Vita Persii* 19. és 20. századi szövegkiadásainak változatosságát igyekszik bemutatni, míg az *Appendix II.*-ben Takács László néhány 15. század végi és 16. század eleji nyomtatásban megjelent szatíra-kiadás szövegproblémákban gazdag életrajzát közli. A könyv végén előbb *Index verborumot*, majd bibliográfiát találunk.

A fenti ismertetés célja az volt, hogy bemutatassa – vagy legalábbis érzékeltesse – mindazt, ami Takács László elemzését, kommentárját és munkájának szemléletmódját jellemzi, ugyanakkor a legfontosabb eredményekről is beszámoljon. A könyv jelentősége vitathatatlan: Takács László ugyanis a *Vita Persii* kutatásában magyar és nemzetközi téren egyaránt új utakat jelölt ki.

Delbó Katalin

Jegyzetek

- 1 Lásd a 25. oldal alján található táblázatot.
- 2 Takács László 2006. „Sero cognovit. Persius, Seneca és Quintilianus”: Mártonfi Attila – Slíz Mariann – Papp Kornélia (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest, 518–522, itt 518.

TEGVLARIVM

AGYAGBÓL GYÚRT TÖRTÉNELEM

A kerámia szerepe Aquincum római kori építészetében

A Budapesti Történeti Múzeum Aquincumi Múzeumának kiállítása

Augustus korában Róma városában általánossá vált az égetett téglá használata, és ezt követően, a hadsereg hatékony segítségével birodalom-szerte elterjedt a tégláépítészet. A téglagyártás azon aprónak tűnő technikai részletek közé tartozik, amelyek a Római Birodalom nagyságának valódi alapját képezték. Eme kerámia-típus felhasználása nélkül nem jöhettek volna létre olyan méltán csodált építészeti remekművek, mint például a Pantheon, és olyan technikai csúcsteljesítmények, mint a vízvezetékek, fürdők, vagy a házak fűtésrendszere.

Kiállításunk arra vállalkozik, hogy aquincumi példák segítségével bemutassa, hol és hogyan készültek a római téglák és más kerámia-építőelemek, miként használták fel őket, mit árulnak el számunkra téglákon fennmaradt bélyegek és feliratok, végezetül a téglák kutatásának, mint tudományterületnek a fejlődését is röviden szemléltetjük.

Az talán nem meglepő, hogy az ásatásokon tömegesen előkerülő római téglák segíthetnek az elpusztult épületrészek, tetőzetek rekonstruálásában. Azt viszont talán kevesebben tudják, hogy mennyire alapvető források ezek a római hadtörténethez, vagy éppen a római kori háziállatok testméreteinek rekonstruálásához. Elképzelhető, hogy magukból a téglákból is következtethetünk egy-egy műhely méretére, és az ott dolgozók életkörülményeire? Gondolta volna, hogy nem ritkán még iskolai gyakorlófüzetként is szolgáltak a szárítani kirakott téglák? Keresne versidézetet, nyelvi játékot, vagy politikai karikatúrát az építési törmelék között?

Lehet, hogy több rejlik a téglákban, mint kiváló építőanyag. Ha kíváncsi rá, még mi minden, szeretettel várjuk egy rövid sétára az Aquincumi Múzeum legújabb kiállításában, a Régészeti Park déli részén!

